

TWINTIGSTE EEUSE LITURGIESE VERNUWING

Waarheen? Vorentoe of agteruit?

1. Inleiding

Dwarsoor die wêreld sukkel die Kerk van Christus vandag met die ellende van betreklik of heeltemal leë kerke; met duisende en derduisende belydende lidmate wat net nie meer kerk toe gaan nie. Vir hierdie mense het die erediens eintlik 'n niksseggende leegheid of verouderde verveligheid geword. Vir hulle is die kerk as instituut 'n volledige nul op 'n kontrak.

Dwarsoor die wêreld word daar gespartel, gewerk en gebid vir die eenheid van die Christelike kerk; met alle mag en krag word gepoog om elke Sondag se belydenis van „'n heilige, algemene Christelike kerk” weer 'n sigbare, waarneembaar-werklike instituêre gestalte te gee. Meestal word hierdie eenheid en geestelike volheid gesoek in die Ou, of liever die Jong Kerk, kort na Pinkster, in die eerste eeue van sy Nieu-Testamentiese bestaan. M.a.w. herlewing, vernuwing en eenheid word gesoek deur terug te kyk agtertoe, na „die goeie ou tyd” aan die begin van die Christelike jaartelling.

Is dit reg? Moet die Kerk nie vorentoe kyk nie, na die Voleinding, na die volmaakte gevuldheid van die nuwe Jerusalem nie?

Om hierdie vraag te midde van die huidige nood van Laadsiensiese louheid en lamheid en oneindige verskeurdheid suiwer te beantwoord, moet ons die Kerk oor die hele aarde in die oog hou maar elkeen moet ook met die Woord en Gees van God sy hand in eie boesem steek. Ware hervorming en bekering begin altyd tuis.

2. Quo Vadis, Gereformeerde Kerke in Suid-Afrika?

Die blad „Een”¹ praat van „een, heilige, algemene, Christelike kerk” en voer 'n ernstige en stewige pleidooi vir die eenheid van die drie Afrikaanse kerke. Hulle motivering begin met die Akte van Uittreding van die Gereformeerde Kerk in 1859... „En God geve, dat wij nog eens allen één worden, zoowel in dienst als in leer”. By die diepgaande ontleding van die saak en toestande word op p. 5 'n spotprent gevoeg: twee predikantsfigure staan by 'n skaal waarop 'n psalm- en gesangboek blykbaar teenoor mekaar afgeweeg word, en roep dan ernstig „Broer Koster, bring gou die nagmaalservies, die sangboek se verskil is nie meer swaar genoeg nie!”

„Many a true word is spoken in jest”. Hier het ons ineen, bymekaar, bg. twee groot sake van die kerk oor die hele wêreld, nl. liturgiese vernuwing (om die leë kerke weer vol te kry) en kerklike geskeidenheid (wat in die weg staan van kerklike eenheid).

Vir die gewone kerkvolk het die liturgiese verskille tussen die Afrikaanse kerke nog altyd die meeste opgeval en was die bekendste sedert 1859 tot en met vandag.

Die antwoord van die Potchefstroomse studente² stel egter duidelik: „As kerke 'n gemeenskaplike geloof, d.w.s. 'n gemeenskap-

4 *In die Skriflig*

like belydenis het, beteken dit dan ook dat daar geen prinsipiële verskille tussen hulle is nie? Nee, sekerlik nie, anders moet mens bereid wees om jou kerk prinsipiëel te vereenselwig met Rome, want laasgenoemde bely byvoorbeeld ook die Twaalf Artikels... 'n Belydenis moet slegs as akkoord van gemeenskap beskou word wanneer hy bind en die kerk hom ook handhaaf, m.a.w. bereid is om te reformeer. 'n Belydenis moet in funksie wees, anders ontstaan 'n modaaliteitskerk". Verder word beswaar gemaak teen 'n stelling in „Een”, nl. dat daar geen prinsipiële verskille tussen die Afrikaanse kerke bestaan nie en ook teen bg. spotprent, wat o.a. as onwaar bestempel word.

Wie is nou reg? Bevat die spotprent 'n element van waarheid of is dit totaal onjuis? M.a.w. is die geskeidenheid van die kerke net 'n kwessie van sangboeke en kelkies, of is dit iets meer, of iets heeltemal anders? Diegene wat die „Afskeiding” veroordeel beweer dikwels dat die gesangekwessie deurslaggewend was, maar dit nie moes wees nie of nie meer kan wees nie of nie meer hoef te wees nie. Daarteenoor stel die Gereformeerde apologete gewoonlik dat die gronde vir afskeiding eintlik kerkregtelik en kofessioneel was. Soms gee enkeles selfs toe dat die liturgiese kwessies eintlik maar bysaak en hoegenaamd nie deurslaggewend was nie. Daar word gewoonlik duidelik gestel dat dit om 'n eenheidssaak gegaan het: „In leer, diens en tug is teruggegryp na die ou beproefde gereformeerde pad, soos nader vasgelê deur die Sinode van Dordrecht (1618—1619)”.³ Hierdie saak sy eenheid was histories van sy begin af baie sterk toegespits op die sg. gesangekwessie, die punt van die ysberg wat vir almal die maklikste en meeste sigbaar was.

As ons dan sê dat die spotprent van Stellenbosch tog die waarheid skertsend sê, dan bedoel ons dat die ysberg nog hoegenaamd nie gesmelt het nie. Dieselfde spits is nog maar steeds die sigbaarste en makliks-aanwysbare. Dit gaan nog altyd oor die innerlike eenheid van belydenis, kerkregering en liturgie.

Vir die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika beteken dit (en vir alle ander kerke) om steeds maar die hand in eie boesem te steek; om onder leiding van die Heilige Gees Gods Woord steeds as enigste vorm en maatstaf aan te lê en hom op grond daarvan rekenskap te gee van sy huidige plek, roeping en taak in die Kerk van Christus in 1973.

In hierdie studie gaan dit veral om die liturgiese vernuwung, nl. om die leë kerke vol en die dooie lidmate aktief te kry. Dit kan egter nooit sonder verband met die vraag na kerkeenheid nie: die kerk is 'n geestelike eenheid in Christus maar die eenheid behoort ook institutêr en liturgies tot openbaring te kom.

3. God, die Heilige Gees, werk oral

Ons Gereformeerdes moet ons nooit verbeel dat God, die Heilige Gees, net binne die Gereformeerde Kerk werk nie.⁴ Net so moet ander hulle egter ook nie weer verbeel dat Hy glad geen seggenskap in die Geref. Kerk het nie. Ook Satan werk en woel nie net in een

of ander kerk nie maar oral en juis miskien onder die Christene die intensiefste — sover dit hom gegun word.

Ons mag nooit beginsels vergeet of 'n enkele suiwere beginsel prysgee nie. Maar net so min mag ons feite en werklikhede uit die oog verloor. Die Fariseërs het beweer dat hulle dieselfde beginsels as Jesus toegedaan was, maar tog was Hy vir hulle 'n struikelblok en moes Hy gekruisig word. Ons mag en moet wel die metodisme van 'n Wesley op Skriftuurlike gronde kritiseer, maar ons mag nie vergeet dat hy in sy ywer vir die Evangelie 250 000 myl te perd afgelê het nie.⁵ Bloot menslik bekyk sou 'n mens Sjina vir die Christendom afskryf, maar wanneer jy verneem van Sjinese, wat uit anti-Westersheid die Bybel nie meer in moderne Westerse tale nie maar wel in die oorspronklike Grieks wil lees, dan besef jy dat die bewaarder van Israel ook nie in Sjina sluimer of slaap nie.

In ons vashou aan die Skrif mag ons nie verval tot Bibliïsme nie, maar ons moet altyd onthou dat God hom in *beide* Skriftuur en natuur openbaar, nl., „deur die skepping, onderhouding en regering van die hele wêreld” (Art. 2 NGB.); ons moet die werk van God se Gees ook liturgies in die geskiedenis raaksien en erken sonder om tot een of ander tradisionalisme te verval.

4. Die diep-innerlike eenheid van belydenis en liturgie

Genoemde spotprent van „Een” suggereer dat die lied in die erediens en die wyse van nagmaatgebruik (met of sonder kelkies) eintlik middelmatige sake is wat op hulleself nie instituêre geskiedenis regverdig nie. Hierteenoor redeneer die Gereformeerdes dat die handhawing van die belydenis deurslaggewend is en by implikasie niks eintlik middelmatig kan wees nie.

Op die probleem van wanneer afseiding geregverdig is of nie, wil en kan ons nie hier ingaan nie. Ons wil hier die eenheid van die kerk in die oog hou as goddelike opdrag en vir die mens roeping en toekomsideaal. Vernuwung of verandering van die liturgie van elke kerk moet dan sodanig wees dat dit gehoorsaam bly aan hierdie opdrag en steeds die uiteindelijke eenheid van die kerk van Christus bevorder.

Die kerk is die liggaam van Christus, 'n lewende „organisme”, veel meer delikaat en veel meer werd as die lewe van enige individuele mens. Daarom kan en mag ons nie in en met die Kerk eksperimenteer soos sommige dit graag wil doen nie.⁶ 'n Kerk moet al klaar dood wees voordat iemand op hom begin eksperimenteer anders sal hy seker van die eksperiment sterf. Waar die kerk na sy menslike kant siek van die sonde is, mag en moet wel daarop kundig en versigtig geopereer word, biddend in die besef dat aan 'n heilige „organisme” gewerk word. Liturgiese bene en arms, selfs ore of ander skynbaar nuttelose organe, mag ook nie sonder meer afgesny word nie — al moet alle ongesonde en selfs kwaadaardige gewasse sjirurgies of medies verwyder word.

Om hierdie sjirurgie en genesing, insover as wat dit menslike taak en verantwoordelikheid is, reg te kan uitvoer moet die geestelike

anatomie en fisiologie van die Liggaam van Christus baie deeglik en volledig bestudeer word. Die verskeidenheid van organe met hulle onderskeie en besondere funksies moet geken word, maar altyd in verband met die eenheid van die Een Gees wat deur en in hulle almal werk (vgl. 1 Kor. 12 en 13).

Daarom mag en kan ons die liturgie as diens of werk van die volk, nooit skei en losmaak van die leer, belydenis of dogma waarin mens op die Woord van God antwoord nie (selfs al sou dit dikwels in die geskiedenis lyk asof die dogma slegs die werk van haarkloofspesialiste is). Dit word vandag taamlik algemeen, van verskillende kante erken.

Lescauwaet, 'n Rooms-Katolieke, sê wel dat in die dogmatiek steeds die bewussyn van „tegenover de heresie te staan” meespreek, terwyl in gebed en kerkdienste die oorheersende die besef is van „voor de Heer te staan”; hy noem die Nederlandse Hervormde Kerk 'n sterk teologiserende gemeenskap, maar „De hartslag van deze kerkgemeenschap wordt beter waargenomen in haar samenkomsten als gemeente des Heren dan in haar theologische faculteiten”.⁷ Golterman, „Lector vanwege de Algemene Doopsgezinde Sociëteit aan de Gemeentelijke Universiteit te Amsterdam”, stem saam met Van der Leeuw dat liturgiek 'n dogmatiese vak is en praat verder met enige beperking van die liturgie as „gezongen dogma”.⁸ Benoit, wat in ekumeniese verband katolieke en protestantse liturgieë op die Europese Vasteland vergelyk, sê dat liturgiese vernouing aan beide kante gedra is deur leerstellinge ontwakings. „The Liturgy, indeed, moves in the serene and majestic domain of the great dogmatic affirmations. It is, as has been said, *prayer woven with dogma*” (kursivering van my, D.M.). Hy haal iemand aan wat gesê het „that the faith of the Church was to be learnt in its liturgie”.⁹ Selfs uit die uiters adogmatiese kring van die Wêreldraad van Kerke hoor ons dat „a wide spread crisis of faith” agter die huidige „Crisis of Worship” lê; „Perhaps for the sake of the world, the next Assembly should be more theological”.¹⁰

Hierdie intieme en onlosmaaklike verband tussen leer en liturgie was daar van die begin af en wel só dat die Woord altyd (reeds in die O.T. en begin van die N.T.) 'n integrerende deel van die erediens was.¹¹ Delling sê: „In a way which, in the ancient world, is forshadowed only in Judaism, Christian Worship lives by the Word... Thus the service is not only a means of propaganda, but the place where God Himself creates new life through the Word, by means of hearing and believing”. Hy beskryf ook die kontras tussen die Christelike erediens en die blinde en woordelose Dionysiaanse ekstase.¹²

Dit kan ook nie anders nie. Die kerk is die liggaam van Christus en Hy is die Vleesgeworde Woord. Hy regeer sy Kerk deur sy Woord (die Bybel as kanon) en Gees. Hy is die Bruidegom en sy Bruid moet noodwendig met liefdeswoorde antwoord op sy Liefdes-Woord. Hieruit kom die belydenis vanself gaandeweg in geykte vorm na vore, maar tog bly dit in wese die antwoord van sprekende liefde op sy Woord.¹³

Omdat die Kerk as Bruid van Christus uit mense van verskillende tye en omstandighede, van verskillende volkere en tale bestaan, spreek dit vanself dat die Woord mettertyd in baie tale sou kom (Bybelvertalings). Net so kom ook die antwoord daarop in baie verskillende tale. Hierdie verskeidenheid loop tot in die ewige heerlikheid en eer van die nasies in die nuwe Jerusalem (Openb. 21 : 24—27) en is dus hoegenaamd nie onrein nie en het dus niks met die sonde en sy gevolge te doen nie.

Teenoor hierdie nie-sondige verskeidenheid en veelvuldigheid staan die geskeurdheid van die Kerk ten gevolge van die sonde. Dit is net in die geskeidenheid van baie kerke selfs onder een volk met een taal nie, maar dit bestaan ook in die gedagte-gespletenheid, 'n soort van skisofrenie binne in die kerk, waardeur Woord en sakrament nie net verkeerdelik geskei word nie, maar selfs teenoor mekaar. Hierdeur gaan die eenheid van en in die liturgie, wat Jesus Christus ons gegee het, verlore. Hy moet as Vleesgeworde Woord (Seun van God en Seun van die Mens) wel deeglik en duidelik onderskei word van die geopenbaarde Woord, die Heilige Skrif. Maar hierdie onderskeiding mag nooit 'n antitetiese geskeidenheid word nie. In die O.T. is die Woord tog die profesie dat Hy sou kom. Wanneer Hy gekom het in die Nuwe Testament verduidelik en verkondig Hyself die Woord en stuur dit self oor die wêreld uit deur middel van sy Kerk. Die Paasfees verkondig profeties dat Hy sou kom om as die Lam van God geslag te word en die nagmaal herinner dat Hy gekom het en weer sal kom „om te oordeel die lewende en die dode”. Net so is beide besnydenis en doop tekens en seëls van die inlywing in die verbond van God in Jesus Christus.

Die teenstelling tussen Woord en sakrament in die liturgie is gewoonlik die vrug van 'n verskeidenheid van leer en belydenis, wat dikwels in instituêre geskeidenheid en selfs antitese vasgelê is. Om dit te beoordeel is nodig dat ons kortliks aandag gee aan die liturgiese gang deur die eeue heen.

5. Liturgiese ontwikkeling deur die eeue heen

5.1. In die jong kerk — die eerste eeue na Christus.¹⁴

Baumstark, 'n toegewyde Rooms-Katolieke leek, sê dat ons in die liturgie bewus word van die lewende hart van die Kerk. „In the prayer which ascends to the Throne of God, in the fulness of Sacramental Grace which descends on the common life of the faithful, we are made conscious of the powerful stream of life which pulsates through the Mystical Body of Christ... Never can such living activity be paralysed into the rigour of an immobile and dead formalism”. Hierdie kernwese van die liturgie moet volgens hom onveranderd en identies deur al die eeue heen bly, maar die liturgiese vorme is kragtens hulle eieaard onderworpe aan 'n gedurige proses van evolusie. Verskille van ras en taal, asook die besonderse genius van elke volk („all of them things created and willed by God”) be-

paal die variasie van liturgiese vorme, wat baie intiem verband hou met die geskiedenisgang en -gebeure van wêreld en Kerk.

Hy meld verder dat veral aan die begin van die liturgiese ontwikkeling dokumente en amptelike stukke baie skaars was. Nogtans kan die gang van sake gedeeltelik gerekonstrueer word deur middel van 'n vergelykende studie van die nog-bestaande geweldige verskeidenheid van ritusse in die Rooms-Katolieke Kerk, die Siriese Kerke wat weer met Rome verenig is, die Armeense, die Koptiese, Abesynse, Bisantynse Kerk, e.s.m. Hy wil van die vergelykende liturgie 'n eksakte en empiriese wetenskap maak. Hy verklaar die Roomse bondigheid in die liturgie teenoor die Griekse wydlopigheid uit die Latynse liefde vir helderheid en die Griekse voorliefde vir die estetiese en retoriese. Hy noem ook nog ander voorbeelde uit Spanje, Gallië, e.s.m. Hy vergelyk die invloed van Jerusalem, as heilige stad, met dié van Rome en Konstantinopel, wat ook wêreldlike en kerklike magsentra was. Die liturgie-historikus moet waak vir vooroordele en vooropgestelde skema's en hy wil as Rooms-Katoliek die dogma en die feite voor hom onvoorwaardelik aanvaar.

Een van die belangrikste feite is dat die apostels aan die begin in die jong kerk geen vaste vorm gegee het nie. Hoewel daar alte dikwels pogings aangewend is om 'n bepaalde vorm selfs tot 'n bepaalde apostel persoonlik te herlei, strook dit geensins met die historiese feite nie. Dit is veelal 'n algemeen-menslike neiging om on die manier gesag aan 'n bepaalde vorm te probeer toeken. Hierdie stelling van Baumstark stem ook presies ooreen met wat ons in die Nuwe Testament vind. Die grondbeginsels van die liturgie word wel duidelik gegee, maar geen vaste vorm voorgeskryf nie (soos bv. wel in die Mosaïese wette van die O.T. vir die Aronitiese priesterdiens gegee was nie).

Uit die byna oneindige hoeveelheid en verskeidenheid van materiaal wat deur Baumstark, beide uit veral die eerste eeue van die Westerse en die Oosterse Kerk aangehaal en blykbaar goed beheers word, probeer hy dan sekere ontwikkelingswette vasstel. Dit gaan vir hom veral om twee teenstellinge, nl. dié van *uniformiteit teenoor verskeidenheid* en *gestrenge soberheid teenoor oorvloedige rykheid*. Die ontwikkelingslyn loop steeds van verskeidenheid, dikwels van blote improvisasie, na uniformiteit, en nie andersom nie; verder steeds van soberheid na rykheid. Hy staaf dit met vers en kapittel uit die geskiedenis. Daar gaan egter een baie belangrike ontwikkeling teen hierdie twee rigtings i.v.m. die liturgiese lees van die Heilige Skrif in. Eers word die hele Skrif sistematies gelees. Byna orals word die Skrif gaandeweg al minder en minder in die erediens gelees. Mettertyd verdwyn dit byna heeltemal. Net so word die psalmgesang ook steeds skraler en skraler totdat dit feitlik verdwyn. Hierdie „teen“-ontwikkeling of aftakeling verklaar Baumstark uit die *fragilitas carnis*, swakheid van die vlees. Die ontwikkeling van oorspronklike eenvoud tot oorvloedige rykheid het inkortinge noodsaaklik gemaak en die godsdiensywer het afgeneem — *en dan het die Skriflesing en psalmgesang in die slag gebly*. (Dus nie net 'n ontwikkeling in Suid-Afrika

en op ander plekke in die wêreld gedurende die negentiende eeu alleen nie, maar van oudsher. Kursivering van my, D.M.) Die ontwikkeling vind ook in die prediking van die Patristiese eeu.

'n Ander ontwikkeling het Engberding eerste aangedui. Leerstellige elemente het in die liturgiese prosa toegeneem. Van die vierde tot die sewende eeu verskyn die „teologie” eers in die liturgie en mettertyd ook die polemiese teologie van die preke. Voor daardie tyd het die gemeenskappe in die kerk die sake „instinkties” gestel.¹⁵ Davies vestig die aandag daarop dat die geloofsbelydenis wat deesdae by die nagmaal in baie liturgieë voorkom nie altyd so geskied het nie. Dit is volgens hom in 473 in Antiochieë, gedurende die vroegsesde eeu in Konstantinopel en in 589 in Spanje teenoor die Ariane ingevoer en 1014 in die Roomse mis geyk. Hy meen die bedoeling was steeds introvert, anti-missionêr en eksklusief.¹⁶ (Hierop kom ons later weer terug, in verband met sending en liturgie.)

5.2. Aan die einde van die Middeleeue

Hoewel daar baie duidelik in die kerk net na die tyd van die apostels geen vaste liturgiese voorskrif was nie, soos reeds aangedui, was daar tog 'n sekere eenheid waarna die moderne kerk alte dikwels terugverlang. „Im Gottesdienst lebt die Gemeinde, entfaltet sich und wird auferbaut zum Leibe Christi durch den Heiligen Geist. Von hier aus bezeugt die Kirche im Werk der Diakonie die Herrlichkeit Gottes, denn der Gottesdienst der Kirche hält die Tür offen für die Heiligung der Welt”.¹⁷ Die vaders het in die Oerkerk nie die innerlike en die uitwendige geskei nie en ook aan geen individualisme of spiritualisme speelruimte gegee nie. „Am Anfang steht nicht die Uniformität, sondern die lebendige Fülle der Mannigfaltigkeit”. Woord en sakrament verkeer saam in hulle godgegewe eenheid, en is nie, respektiewelik, afkomstig uit sinagoge en heidense misteriedienste nie.¹⁸

Hoewel daar dus geen liturgiese eenvormigheid was nie, was daar geen innerlike skidsorefrenie en ook geen kerklike geskeidenheid nie, aanvanklik selfs ook byna geen nie-sondige differensiasie volgens taal en kultuur nie. Daar was ook (in moderne taal gesê) geen eksperimente nie, maar slegs improvisasie.

(Hierdie verskil tussen eksperiment en improvisasie kan nie genoeg beklemtoon word nie. Die Kerk as Liggaam van Christus kan en mag nie fungeer sonder leiding van die Heilige Gees nie. Onder leiding van die Heilige Gees kan en moet wel, soms, geïmproviseer word, menslik gesproke. Dit is ook hier baie belangrik dat die Skrif as afgesluite kanon nie onmiddellik van die begin af daar was nie en ook nie konfessie in geykte vorm nie. Ons kan hier wys op die eredienste gehou onder leiding van die Heilige Gees soos beskryf in die boek *Handelinge*. Met die Heilige Gees kan egter in die Kerk as *lewende Liggaam van Christus* hoegenaamd nie geëksperimenteer word nie en *sonder* die Heilige Gees nog minder. Hieroor later meer.)

Deur die gang van eeue kom daar geleidelik allerlei differensiasie, sowel die nie-sondige op grond van taal en kultuur as die

institutêre geskeidenheid a.g.v. die sonde gepaard met die verwarde en gesplete denke in die Kerk.

L. Fendt onderskei liturgiek as deel van die praktiese teologie, wat o.a. sig moet rekenskap gee van die prinsipiële grondslae van die saak en ook moet help met die uitbou en opbou van die liturgie-wetenskap, wat eintlik deel vorm van kerk- en dogmageskiedenis. Hy beskryf dan die sesvoudige uitgang van die Middeleeuse liturgie soos volg:

5.2.1. *Die Luthers-konserwatiewe*

Luther was geen anti-Katolieke nie, hoewel hy skerp en sterk kritiek gehad het op die Rooms-Katolieke liturgie waarin hy die preek gemis en die fabels en leuens, wat gebruik is, saam met die grondbeginsel van werkheiligheid verwerp het. Hierby voeg J. Moffat¹⁹ dat Luther die didaktiese funksie van die liturgie teenoor die Middeleeuse massa-onkunde sterk beklemtoon het, maar tog baie goed besef het dat die didaktiek by die volwassene Christen weer die ware godsdiens kan versmoor. Daarom wil hy geen *jus liturgicum* hê nie en sny hy slegs die dinge uit wat direk teen die Woord gaan. Hy is gesteld op die historiese kontinuïteit in die liturgie. Tog stel hy teenoor die Rooms-Katolieke kerk-en-sakrament die Protestantse Woord-en-sakrament. Gemeentelike sang en gebed kom nou by hom tot hulle reg.

5.2.2. *Die Anglikaans-konserwatiewe*

Volgens Fendt is daar baie ooreenkomste en skakeling tussen die Anglikaanse en Lutherse liturgie, maar tog is eg. vir hom sedert 1552 meer „reformiert-katholisch” as „Luther-katholisch...”, o.a. deurdat heelwat wat Luthers is geskrap is ten gunste van Petrus Martyr, Johannes a Lasco en biskop Hooper. Uiteindelik speel die staat ook in Engeland in die liturgie ’n rol, wat eintlik nêrens anders voorkom nie. — Tot vandag toe kan die Engelse *Common Prayer Book* nog nie verander word sonder goedkeuring van die Engelse Parlement nie.

5.2.3. *Die Reformatoriese „Neubau”*

In hierdie opsig is Zwingli volgens Fendt die hoof- en deurslaggewende figuur. Hy sê dat die Lutherane nog van „na die mis gaan” gepraat het, al is daar by die betrokke diens net gepreek. Hierteenoor het Zwingli en Calvin baie duidelik die preekdiens en die nagmaaldiens geskei, hoewel hulle albei opgebou het uit voorhande Middeleeuse materiaal. Volgens C. J. Cadoux²⁰ was Zwingli se standpunt dat slegs dit wat in die Skrif is, in die liturgie toegelaat mag word, terwyl Luther net dit wou uitgooi wat direk teen die Skrif indruis. Zwingli beperk die nagmaalviering tot vier keer per jaar en handhaaf steeds ’n baie nou verband tussen kerk en staat. Tog is die moderne Kongregasionaliste baie verskuldig aan Zwingli. (Ons Gereformeerdes volg vandag sy voorbeeld van vier keer nagmaal per jaar en nie Calvin nie.)

Die voortbou van Calvyn op Zwingli, word deur J. S. Whale²¹ onder die volgende hoofpunte gestel: teenoor die priester hierargie word in die liturgie die pleroma van die uitverkorenes gestel as die „constitutive reality of Christ's Church”; waar Luther klem gelê het op die genade as troos, daar beklemtoon Calvyn dit as grond wat tot dankbaarheidsdiens verplig; die beklemtoning van die soewereiniteit van God beteken liturgies die volledige en daadwerklike aanvaarding van God se teenwoordigheid in die liturgie. Whale wys daarop dat die Calvinistiese verwerping van simboliek en ornamente, nie anti-esteties was, nie 'n minagting van die mooie nie, maar gebore is uit 'n besef van die oorweldigende werklike teenwoordigheid van God self. Daar is niks kouds of kaals aan die liturgie van Calvyn en sy volgelinge nie. Die warmte en ywer het gebrand in die nuut-ontdekte Woord met sy rykdom en in die daadwerklike deelname van die gemeente deur die godverheerlikende sang. Slegs wanneer hierdie Hervormingsgloed begin wegsterf het, het die sg. kaal mure en soberheid, wat nou sielloos en geesloos geword het, die aandag en kritiek van vyande geregverdig.

5.2.4. Die Puriteins-Bybelse

Volgens Fendt begin die Puriteine heeltemal nuut met totale verwerping van die Rooms-Katolieke tradisie (ons sou sê: heeltemal bibliisities). Hy vra dan krities of die kerk so Kerk kan bly as dit die liturgiese tradisie totaal wil negeer?

A. G. Matthews²² sien die Puriteine egter baie meer positief. Hulle het, soos andere, gesoek na wat John Owen genoem het „the old glorious beautiful face of Christianity”. Teenoor die Anglikane het hulle die Woordbediening absoluut sentraal gestel, ja, tot sewemaal per week is gepreek. Alle formuliergebede is afgeskaf, maar daar is intens en veel gebid, sodat die hele lewe een radikale liturgie was, diens van die volk aan God. Dit blyk o.a. uit baie Puriteinse dagboeke.

5.2.5. Die Tridentyns-konserwatiewe

Fendt wys ook op die Trentse kodifisering van die Middeleeuse ritusse. Dit was wel 'n kodifisering met seleksie, maar sonder kritiek en sonder om sekere elemente soos die Lutherane en Anglikane te verwerp. S.i. kan ons lg. twee rigtinge nie reg waardeer as ons nie die „katolieke” raaksien wat hulle met Trent gemeen het nie. In die Trentse kodifisering het ons miskien die grootste en sterkste voorbeeld van wat Baumstark een van die wette van liturgiese ontwikkeling genoem het, nl. *uniformiteit*, nie aan die begin nie, maar aan die einde, in hierdie geval in die Rooms-Katolieke Kerk aan die einde van die Middeleeue.

5.2.6. Die Oosters-konserwatiewe

Fendt dateer reeds teen 1200 die Oosterse liturgie toe die bisantynse liturgieë van „Chrysostomos” en dié van „Basilius” aan-

vaar is as openlike uitsonderinge na dié van die ganse Ortodokse Christenheid. Hy sien die Westerse weg-ontwikkeling ook as 'n kritiek op die Oosterse op dieselfde wyse as wat Trent reageer op die kritiek van die Hervorming.

Van groot belang is hier die feit dat die kerksaal in die Westerse Kerk Latyn was. Dit het gou vir die Germane en ander nuwe volkere in die liturgie van die kerk slegs 'n geleerde en dus vreemde taal geword. Hierteenoor was die Griekse taal die volksaal en het dit as sodanig meer die eenheid tussen kerk en volk gehandhaaf.²³ Die Oosterse kerk was ook meer geneë om aan die volksaal in sy sendingwerk en uitbreiding liturgiese erkenning te gee.²⁴

(word vervolg)

Prof. dr. D. C. S. van der Merwe.

Potchefstroom, Februarie 1973.

-
- 1 „Een herderlike brief” aan die Reformatoriese Teologiese Studente te Potchefstroom, Pretoria en Stellenbosch, — vanaf Stellenbosch in September 1971.
 - 2 „Teologiese Studente-Skakelblad”, Potchefstroom, Jg. 1, Nr. 1, 1972.
 - 3 G. C. P. van der Vyver: „Ds. Dirk Postma” — in „Die Gereformeerde Kerk in Suid-Afrika 1859—1959”, Potchefstroom, p. 26.
 - 4 H. du Plessis: „Die Missiologie as 'n Teologiese Wetenskap”, Potchefstroom, 1960, p. 24, waar hy A. Kuyper: „Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid”, II, pp. 273—277 aanhaal.
 - 5 H. Algra: „Het Wonder van de Negentiende Eeu”, Wever, Franeker, 1965, p. 160.
 - 6 S. F. Brenner: „Ways of Worship for new Forms of Mission”, Friendship Press, New York, 1968. Ook J. G. Davies: „The Spirit, The Church and the Sacraments. An experimental Liturgy”, 1958.
 - 7 J. F. Lescrauwaet: „De Liturgische Beweging onder de Nederlandse Hervormden in Oecumenisch Perspectief”, Brand, Bussum, 1957, p. 8.
 - 8 W. F. Golterman: „Liturgiek”, De Erven F. Bohn, Haarlem, 1951, pp. 1 en 8.
 - 9 J. D. Benoit: „Liturgical Renewal”, S.C.M. Press, London, 1958, p. 56 en 69.
 - 10 Uppsala 1968. Work Book for the Assembly Committees, p. 78 en 85.
 - 11 J. L. Helberg in ongepubliseerde kollege-diktaat.
 - 12 D. G. Delling: „Worship in the N.T.”, London, 1962 (vertaal uit die Duits), pp. 92, 103, 183—185.
 - 13 D. C. S. van der Merwe: „Antieke denkwette en moderne Sending”, in „Die Saailand is die Wêreld”, Pretoria, 1973.
 - 14 J. H. Bakhuizen van den Brink in 'n lesing voor die studente van die Teologiese Skool, Potchefstroom, 1973.
 - 15 A. Baumstark: „Comparative Liturgie” (vertaal uit die Frans), Mowbray, London, 1958, pp. 1, 8, 21—22, 60.
 - 16 J. G. Davies: „Worship and Mission”, S.C.M. Press, 1966, p. 125.
 - 17 C. Mahrenholz in: „Leiturgia”, Stauda, Kassel, 1954, p. VIII.
 - 18 R. Stählin: „Die Geschichte des christlichen Gottesdienst von der Urkirche bis zum Gegenwart”, in „Leiturgia”, Kassel, 1954, pp. 3—4, 13.

- 19 J. Moffat: „Luther” in: „Christian Worship”, ed. N. Micklem, Oxford University Press, 1954.
- 20 C. J. Cadoux: „Zwingli”, in: „Christian Worship”, 1954, pp. 137—154.
- 21 J. S. Whale: „Calvin”, in bg. „Christian Worship”, pp. 154—171.
- 22 A. G. Matthews: „The Puritans”, in bg. „Christian Worship”, p. 172—188.
- 23 R. S. Franks: „Christian Worship in the Middle Ages”, in bg. „Christian Worship”, p. 106.
- 24 S. Neill: „A History of Christian Missions”, Hodder and Stoughton, 1965.